
جستارهایی جامعه‌شناختی پیرامون دین و جامعه

سید ابراهیم مسعودی

هامون نو

سرشناسه	:	مساوات، سيد ابراهيم، ۱۳۶۷ -
عنوان و نام پديدآور	:	جستارهاي جامعه‌شناختي پيرامون دين و جامعه/سيد ابراهيم مساوات.
مشخصات نشر	:	دشتستان: هامون نو، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهري	:	۲۱۳ص.
شابک	:	۹۷۸-۶۲۲-۶۴۹۰-۵۶-۶
وضعيت فهرست نويسي	:	فيا
موضوع	:	دين و جامعه‌شناسي -- مقاله‌ها و خطابه‌ها
موضوع	:	Religion and sociology -- Addresses, essays, lectures
رده بندي کنگره	:	BL ۶۰
رده بندي ديويي	:	۳۰۶/۶
شماره کتابشناسي ملي	:	۷۶۱۶۵۲۳

www.ketab.ir

جستارهایی جامعه‌شناختی پیرامون دین و جامعه

نویسنده: سید ابراهیم مساوات

ویراستار و عکاس: مریم (طناز) محمدزاده

انتشارات: هامون نو

نوبت و سال چاپ: اول - ۱۴۰۰

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

قیمت: ۶۷ هزار تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۴۹۰-۵۶-۶

نشانی: استان بوشهر - دشتستان - پشت کاروانسرای مشیرالملک - کوچه ۱۷ - پلاک ۲۶ -

کدپستی ۷۵۶۱۷۳۵۱۶۵ -- شماره تماس: ۰۹۱۷۱۷۳۶۰۷۵ - ۰۹۳۳۵۷۵۱۷۱۷

فهرست مطالب

۹	سیاس و امتنان
۱۱	دیباجه
۱۵	گفتار اول: دین و جامعه‌شناسی تاریخی
۱۶	تحلیل جامعه‌شناختی الگوهای تعاملی روحانیون با حاکمیت سیاسی در عصر صفویه
۱۷	چکیده
۱۷	۱- مقدمه و بیان مسئله
۱۹	۲- چارچوب تحلیلی تحقیق
۲۱	۳- روش تحقیق
۲۸	۴- یافته‌های مطالعه
۲۸	۴-۱- دوره تأسیس اولیه
۳۰	۴-۲- دوره استقرار
۳۳	۴-۳- دوره شکوفایی
۳۳	۴-۴- دوره تضعیف
۳۵	۴-۵- دوره زوال
۴۲	۵- تحلیل و جمع‌بندی
۴۴	۶- منابع
۴۷	تبیین نقش و کارکرد دین در شکل‌گیری هویت ملی ایران عصر صفوی
۴۷	چکیده
۴۷	۱- مقدمه
۵۲	۲- دولت صفویه و مشارکت علما
۵۷	۳- مروری بر نظریه‌های هویت و هویت ملی
۶۱	۴- دین و هویت ملی
۶۳	۵- مدل تحلیلی تحقیق
۶۵	۶- کارکردهای دین (مذهب شیعه) در تقویت و شکل‌گیری هویت ملی
۶۶	۶-۱- ایجاد وحدت دینی در مقابل همسایگان سنی مذهبی
۶۹	۶-۲- مشروعیت بخشی به دستگاه حاکم
۷۲	۶-۳- کاروبزه نظامی در جنگ با دولت عثمانی
۷۴	۶-۴- کارکرد همانند سازی دینی

۷۵	۵-۶- منی گرایی (ناسیونالیسم) دینی
۷۷	۶-۶- شکل دهی به افکار و کنش اجتماعی جهت کنترل اجتماعی جامعه به کمک ساختار سیاسی
۷۹	۷-۶- تدوین نظام حقوقی اسلامی- شیعی
۸۰	۷-۷- نتیجه گیری
۸۳	۸- منابع

۸۷	کنتار دوم: دین و جنسیت
۸۹	آزادی دین و جنسیت در گفتمان فمینیسم کاتولیک (با تأکید بر رهیافت سنتی)
۸۹	حکیده
۸۹	۱- مقدمه
۹۱	۲- فریادهای فمینیسم کاتولیک
۹۱	۳- سان انسانی زن در فمینیسم کاتولیک
۹۳	۴- احیای خدای مؤنث: احیای منزلت زن
۹۴	۵- رهیافتهای گوناگون
۹۷	۶- فمینیستهای کاتولیک چه می گویند؟
۹۸	۷- چالش ها
۹۸	۸- ۱- روابط انسان با خدا در کاتولیک
۱۰۰	۲-۷- فرودستی زنان تشجده لعن الهی
۱۰۱	۳-۷- برابری در دانش مسیح
۱۰۱	۴-۷- تثمین دوجانبه
۱۰۳	۵-۷- صحبت کردن در کلیسا
۱۰۴	۶-۷- سکوت در کلیسا
۱۰۵	۸- مردانگی و زنانگی بر اساس کتاب مقدس
۱۰۷	۹- انهیات فمینیستی: منزلت با حقارت مجدد زن
۱۰۸	۱۰- نتیجه گیری
۱۱۰	۱۱- منابع

۱۱۲	گسترش نقش زنان در ادیان: موانع و حمایت ها
۱۱۲	حکیده
۱۱۲	۱- ارزش های دینی و تساوی جنسیتی در رهبری دینی
۱۱۵	۲- اعتقاد و کارکرد جنسیتی در چهار دین جهانی
۱۱۵	۳- ۱- ربودیت
۱۱۷	۲-۳- اسلام
۱۲۰	۳-۳- بودیسم
۱۲۲	۴-۳- مسیحیت
۱۲۲	۵-۴-۱- کلیسای کاتولیک
۱۲۵	۶-۴-۲- کلیسای پروتستان
۱۲۹	۳- تحولات، نگرش ها و رهیافتهای اثرگذار بر نقش زنان در کلیسای مسیحی
۱۳۰	۴- گسترش نقش زنان در ادیان: موانع و حمایت ها

۱۳۵	گفتار سوم: دین و انتخاب عقلانی
۱۳۷	مقدمه‌ای بر تئوری انتخاب عقلانی دین
۱۴۷	چکیده
۱۴۷	۱- مقدمه
۱۴۹	۲- ریشه‌های فکری نظریه انتخاب عقلانی
۱۴۳	۳- مبانی و مفروضات نظریه انتخاب عقلانی
۱۵۰	۳-۱- عناصر یک انتخاب عقلانی
۱۵۱	۳-۲- ارزش یک تحلیل عقلانی
۱۵۱	۴- نظریه اسباب عقلانی دین
۱۵۳	۴-۱- انتخاب عقلانی در برابر دنیوی شدن
۱۵۵	۴-۲- بازارهای دینی
۱۵۶	۴-۳- انتخاب عقلانی و دین مصرفی
۱۶۰	۵- انتقادات بر نظریه انتخاب عقلانی
۱۶۲	۶- نتیجه‌گیری
۱۶۷	۷- منابع

۱۷۰	مذهب و رفتار مصرف‌کننده (مورد مطالعه زنان متأهل شهر شیراز)
۱۷۰	چکیده
۱۷۰	۱- مقدمه و بیان مسئله
۱۷۳	۲- مروری بر آثار دیگران و ارائه‌ی مبانی نظری
۱۷۳	۲-۱- پیشینه داخلی
۱۷۶	۲-۲- پیشینه خارجی
۱۸۱	۳- چارچوب نظری
۱۸۴	۴- فرضیات تحقیق
۱۸۴	۵- روش تحقیق
۱۸۷	۶- یافته‌های تحقیق
۱۹۳	۷- تحلیل مسیر
۱۹۴	۸- بحث و نتیجه‌گیری
۱۹۷	۹- منابع

۲۰۱	گفتار چهارم: دین و عرفی شدن
۲۰۳	تجربه‌های روزمره در رابطه با دین و جامعه
۲۱۲	تبیین عرفی‌شدن دین در زندگی روزمره جوان ایرانی در دوران معاصر با استفاده از تکنیک طرح مسئله ماکس وبر در مقاله «اخلاق پروتستانی و روح سرمایه‌داری»

دیباجه

شرایط کنونی جامعه ایران ازسوی طیف وسیعی از اندیشمندان حوزه‌های مختلف علوم انسانی و نیز افرادی خارج از حیطه حوزه‌های علمی، مورد پرسش قرار گرفته است. پرسش‌هایی که در پرتو بررسی‌هایی پیرامون «موانع توسعه سیاسی در ایران» (بشیریه، ۱۳۸۱)؛ ابراز نارضایتی از وضع کنونی جامعه در قالب «چرا/این چنینیم؟» (سیف، ۱۳۷۹)، ارائه رهنمودها و دستورالعمل‌های هنجاری در خصوص «چه باید کرد و چه نباید کرد؟» (تاجیک، ۱۳۸۲)؛ مقایسه وضعیت خود با سایر کشورهای توسعه یافته که «چرا/ایران عقب ماند و غرب پیش رفت؟» (علمداری، ۱۳۷۹) و نگاهی به گذشته تاریخی خود که «ما چگونه ما شدیم؟» (زیباکلام، ۱۳۷۴) تبلور پیدا می‌کنند. در واقع این پرسش، یک پرسش جدید با رویکردی متفاوت است که بر توسعه و مقایسه کشور ایران با کشورهای دیگر مطرح می‌شود. در این بین، متأثر از روند نوگرایی و روند تفکر در کشورهای غربی، راه‌یافت‌های چندگانه‌ای برای ارزیابی وضعیت کنونی جامعه ایران وجود دارد که یکی از این راه‌یافت‌ها که هم در بین همه متفکران کلاسیک جامعه‌شناسی (وبر، دورکیم و حتی مارکس و کنت) و هم در بین اندیشمندان دینی و غیردینی جامعه ایران مطرح بوده است، بحث پیوند فرهنگ با توسعه به شکل عام و دین و سیاست به صورت خاص بوده است. نیز لازم به ذکر است که علاوه بر بحث‌ها و آرای نظری، از نظر انضمامی و تاریخی نیز دین همواره یکی از موارد اثرگذار در طول تاریخ بشری بوده است که نمونه‌ای از آن بررسی تاریخ غرب در کتاب «خلاق پروتستانی و روحیه سرمایه‌داری» وبر (۱۳۸۵) بوده است.

در طول تاریخ ایران، دین یکی از مهمترین عوامل تأثیرگذار بر روح جمعی و اعمال اجتماعی و سیاسی مردم و حکومت‌ها بوده است؛ اما در مورد چگونگی نسبت یا رابطه دین و سیاست بین اندیشمندان اتفاق نظر وجود نداشته است، تا جایی که بسیاری از گروه‌های سیاسی معتقدند، تنها راه برون-

رفت ایران از تنگناهای موجود نادیده گرفتن دین و آموزه‌های دینی یا جدایی امور دینی از امور سیاسی است (تقی‌زاده، آخوندزاده، سروش ۱۳۸۸؛ بازرگان دوره دوم، ۱۳۷۱ و نیز مجتهد شبستری، ۱۳۸۰). در مقابل، عده‌ای تنها راه برون رفت از وضعیت موجود را «بازگشت به دین» می‌دانند (شریعتی، ۱۳۸۸؛ بازرگان دوره اول، ۱۳۵۲؛ مطهری، ۱۳۸۴؛ [آیت الله] خمینی، ۱۳۷۲).

درواقع تعامل دین و نظام‌های سیاسی، یکی از مسائل اساسی در سده‌های اخیر و بخشی از منظومه وسیع ارتباط میان دین و سیاست به شمار می‌رود که در گفتار اول کتاب حاضر تلاش شده است بطور خاص‌تر، بخشی از این منظومه و اثرگذاری در تاریخ ایران با تأکید بر ساختار سیاسی سلسله صفویه در قالب الگوهای تعاملی روحانیون با حاکمیت سیاسی و همچنین کارکرد دین در شکل‌گیری هویت ملی ایران عصر صفوی مورد بررسی قرار گیرد. لازم به ذکر است پاسخ به پرسش‌های کلی و بزرگ‌تر در نقش دین در شرایط فعلی جامعه و مدد از حافظه‌ی تاریخی ایران، در کتاب دیگری توسط نویسنده مورد بررسی قرار می‌گیرد.

گفتار دوم این کتاب مبحث جذاب، پیچیده و چالش‌زای دین و جنسیت است که تلاش شده است در سطح جهانی پیرامون آزادی دین و جنسیت پرداخته شود و همین‌طور موانع و حمایت‌های پیش روی بانوان در دستیابی به سطوح بالای ادیان بزرگ جهانی مورد بررسی قرار بگیرد. قاعدتاً در دنیای امروز، هرگونه بحث از دین و جنسیت باید در بستر دنیای جهانی شده معاصر و پیچیدگی‌های آن صورت بگیرد و در این بین، یکی از سؤالات مهمی که در بستر بحث دین و حقوق انسانی زنان باید پرسیده شود این است که چه دگرگونی و نوسازی در آموزه‌ها و اعمال دینی نیاز است تا فهم بهتری از جایگاه و نقش زنان در جامعه تضمین شود و چه شرایطی ایجاد شود که موقعیت پیشرفت هم زنان و هم مردان در دنیای امروز گسترش یابد؟

شعار عقلانی بودن و عقلانیت، یکی از مشخصه‌های انسان امروز است. تأکید و اصرار انسان‌ها بر انتخاب‌هایی که هم علت و هم پیامدهای عقلانی

داشته باشد و نهایتاً موجب بهبود شرایط زندگی گردد. این مفهوم در قالب نظریه انتخاب عقلانی خود را نمایش داده است که نخستین بار توسط گری بکر در کتاب پرنفوذش به نام رویکرد اقتصادی به رفتار انسانی معرفی شد؛ اما مدت کوتاهی بعد راه خود را از اقتصاد به حیطه جامعه‌شناسی دین گشود. این تحول شاید در زمره مهم‌ترین تحولات به وقوع پیوسته در تاریخ اندیشه انسانی باقی بماند که نظریه‌ای که برای توضیح دنیوی‌ترین رفتار انسانی (رفتار اقتصادی) وضع شده بود، نهایتاً در توضیح اخروی‌ترین پدیده انسانی (رفتار دینی) به کار گرفته شد. مبنای اساسی این نظریه را می‌توان بدین شکل بیان کرد: انسان، در هر مورد این گرایش را دارد که عقلایی‌ترین تصمیم ممکن را در چارچوب محدودیت‌های اطلاعاتی و استدراک‌های خویش و در محدوده انتخاب‌های موجود و متأثر از ترجیحات و علایقش بگیرد.

این موضوع یعنی انتخاب عقلانی پیرامون دین و همین‌طور تأثیر و رابطه‌ی نگاه عقلانی به دین در مقوله‌ی رفتار مصرف‌کننده در گفتار سوم مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرد. چراکه یکی از ویژگی‌های انسان‌ها در طول حیات بشری رفتار مصرفی آنهاست. هر فرد برای آنکه به حیات فردی و اجتماعی خود ادامه دهد، لازم است که در حوزه‌های مختلف زندگی به میزانی از تولیدات بشری مصرف کند. مصرف ابعاد مختلفی را در بر می‌گیرد و تمامی مظاهر مادی و معنوی تولیدات بشری را شامل می‌شود. هر یک از ما بر مبنای نظم خاصی، غذا، لباس، مسکن، حمل و نقل، وسایل خانه، ایده‌ها و خدمات را استفاده یا مصرف می‌کنیم. رفتارهای مصرفی انسان‌ها، از یکسو بر جنبه‌های مختلف زندگی اقتصادی و اجتماعی تأثیر گذاشته و از سوی دیگر تحت تأثیر عوامل مختلفی قرار دارد. میزان و نوع مصرف می‌تواند بیانگر مسائلی چون سبک زندگی، طبقه و حتی نوع نگرش افراد باشد و از سوی دیگر می‌توان با توجه به موارد یاد شده میزان و نوع مصرف را سنجید. ویلکی و سالمون رفتارهای مصرف‌کننده را فعالیت‌های فیزیکی، احساسی و ذهنی‌ای که افراد هنگام انتخاب، خرید، استفاده و دور انداختن کالاها و خدمات در جهت ارضای

نیازها و خواسته‌های خود درگیر آن‌ها هستند، می‌دانند. در این بین یکی از فاکتورهایی که می‌توان رابطه آن را با مصرف سنجید، دین است. دینی که از یک سو می‌تواند پایه و مبنای انتخاب‌های عقلانی و از سوی دیگر، رفتارهای هیجانی باشد.

گفتار پایانی کتاب، عرفی‌شدن دین در زندگی است. تجربه‌های روزمره و واگویی‌های نگارنده پیرامون تجربه‌های روزمره در رابطه با دین و جامعه در این قسمت آورده می‌شود. جایی که تلاش می‌شود با رویکرد «وبری» رفتارهای عرفی جوانان ایرانی مورد بررسی قرار بگیرد.^۱ جهت روشن‌سازی بیشتر باید اشاره نمود که منظور از عرفی شدن، فرآیند یا جریانی که در طی آن شئون سیاسی، اجتماعی و اخلاقی جامعه، دیانت‌زدایی یا قداست‌زدایی می‌شوند یا به دیگر سخن، فرآیندی است که بر اساس آن اندیشه دینی، اعمال دینی و نهادهای دینی، نقش و اهمیت اجتماعی خود را از دست می‌دهند و در نتیجه دین - به شرط بقا - به شکل یک امر خصوصی درمی‌آید. در این فرایند مظاهر دینی در اجتماع حذف شده و یا کاهشی یافته و بدون حضور دین به تدبیر امور پرداخته می‌شود. البته به نظر نگارنده، در فرایند عرفی شدن، ممکن است که نقش دین، به ضد دین تبدیل شود و جایگاه کلی خود را در سطح اجتماعی بعنوان یک عامل نظم‌دهنده و رشددهنده از دست بدهد.

^۱ - ایده اولیه اخلاق پروتستانی، روحیه سرمایه داری این است که بین نوع خاصی از اخلاق دینی (پروتستانسیم-کالونی) با نوع خاصی از کنش اقتصادی (سرمایه داری) قرابت‌گزینی وجود دارد. به عبارت دیگر یکی از زمینه‌های شکل‌گیری روحیه سرمایه داری در غرب در کنار سایر زمینه‌ها و علل، وجود مذهب پروتستان در بین مؤمنین به آن بود. جایی که نخستین جرقه‌های انقلاب صنعتی زده شد.